

Geenit ja ympäristötekijät koulutustason ja alkoholiongelmiin taustalla

Antti Latvala

Helsingin yliopisto, Kansanterveystieteen osasto

THL, Mielenterveys ja päihdepalvelut –osasto

antti.latvala@helsinki.fi

Alkoholi ja polarisaatio -seminaari 9.5.2012

Esityksen teemat

- Alkoholiongelmien ja koulutustason yhteys
- Klassinen kaksostutkimusmenetelmä
- Mikä selittää koulutuksen ja alkoholiongelmien yhteyttä:
Kaksostutkimusten antia
- Yhteenveto ja pohdintaa

Esityksen teemat

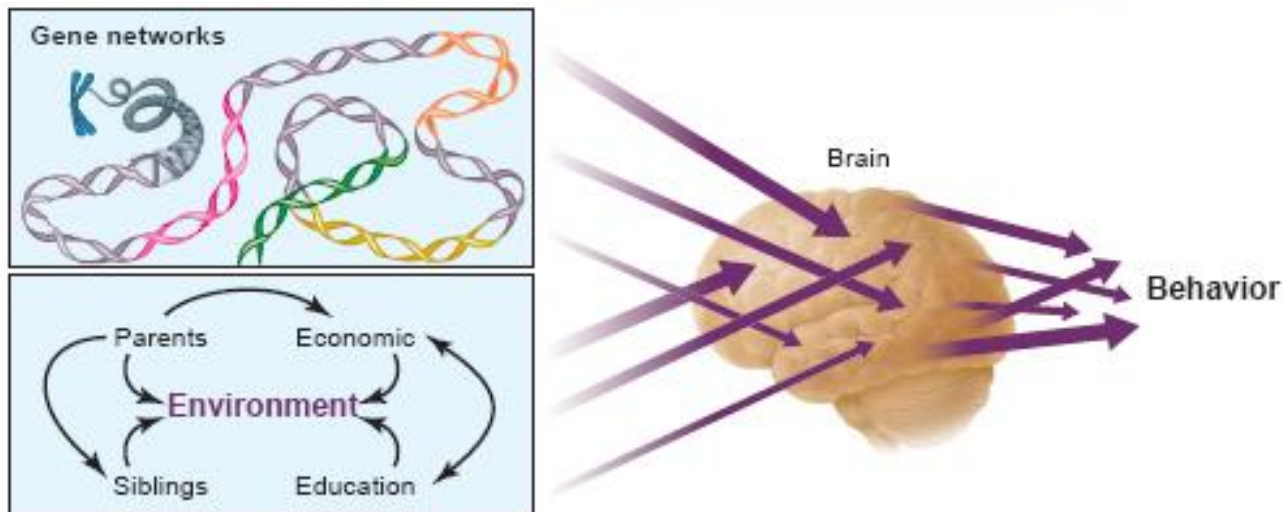
- Alkoholiongelmiin ja koulutustason yhteys
- Klassinen kaksostutkimusasetelma
- Mikä selittää koulutuksen ja alkoholiongelmiin yhteyttä:
Kaksostutkimusten antia
- Yhteenveto ja pohdintaa

Koulutustaso ja alkoholiongelmat

- Koulutustaso keskeinen terveyseroihin liittyvä sosiodemografinen tekijä
  - Sosiaalitieteiden näkökulma: Koulutustaso yksi sosioekonomisen aseman osatekijöistä
  - Käyttäytymistieteiden näkökulma: Yksilön psykologiset ominaisuudet ennustavat koulutustasoa
- Alkoholiriippuvuus ja muut päihdehäiriöt yleisempiä matalammin koulutetuilla (Jacobi et al. 2004; Kessler et al. 2005; Suvisaari et al. 2009)
- Yhteys havaitaan jo nuoruudessa:
  - Heikko koulumenestys lisää päihdeongelmien riskiä (Pitkänen et al. 2008; Crum et al. 2006)
  - Päihdekäyttö ja -ongelmat ennustavat matalampaa koulutustasoa (Kessler et al. 1995; Martins et al. 2009)
- **Syy-seuraus –suhde vai yhteisten (sekoittavien) taustatekijöiden heijastumaa?**

Käyttäytymisgenetiikan näkökulma

- Yksilölliset erot psykologisissa ominaisuuksissa ja käyttäytymisessä pohjautuvat sekä biologiseen yksilöllisyyteemme että ympäristötekijöiden vaikutuksiin
- Koulutustasoon vaikuttavat geneettiset ja ympäristötekijät saattavat vaikuttaa myös alkoholiongelmien riskiin

(Hamer 2002, Science)

Esityksen teemat

- Alkoholiongelmiin ja koulutustason yhteys
- Klassinen kaksostutkimusmenetelmä
- Mikä selittää koulutuksen ja alkoholiongelmiin yhteyttä:
Kaksostutkimusten antia
- Yhteenveto ja pohdintaa

Kaksostutkimus: Työkalu perimän ja ympäristön vaikutusten erottamiseksi

- Lähtökohta: On kahdenlaisia kaksosia
- **Monotsygoottiset** kaksoset (MZ), samanmunaiset kaksoset, identtiset kaksoset: Yhden siittiön hedelmöittäjä yksi munasolu → Geneettisesti identtisiä
- **Ditsygoottiset** kaksoset (DZ), erimunaiset kaksoset, epäidenttiset kaksoset: Kaksi eri munasolua, jotka hedelmöittää kaksi eri siittiötä → Geneettinen samankaltaisuus keskimäärin 50% kuten tavallisilla sisaruksillakin

Klassinen kaksosasetelma

- MZ-parin kaksoset geneettisesti 100% samanlaisia, DZ-kaksoset keskimäärin 50%
- Molemmilla kaksostyypeillä sekä yhdistäviä että erottavia ympäristötekijöitä

→ **Miten samankaltaisia MZ- ja DZ-parien kaksoset ovat keskenään?**

- Jos $r_{MZ} > r_{DZ}$, geneettisillä tekijöillä vaikutusta
- Jos $r_{DZ} > 1/2 * r_{MZ}$, kaksosten yhteisillä ympäristötekijöillä vaikutusta
- Jos $r_{MZ} < 1$, kaksosia erottavilla ympäristötekijöillä vaikutusta
- Analyysimenetelmänä lineaariset rakenneyhtälömallit, joissa geneettiset tekijät ja ympäristötekijät latentteja (=ei-mitattuja) faktoreita

Kaksostutkimuksen keskeinen käsite: Periytyvyysaste (heritabiliteetti, h^2)

- Se osuus tutkittavan piirteen kokonaisvaihtelusta, jonka yksilöiden välinen geneettinen vaihtelu selittää: Vaihtelee välillä 0 - 100 % (tai 0 - 1)
= **Geenien kokonaisvaikutuksen mitta**
- Populaatiotason käsite joka ei sovellu yksilötasolle
- Riippuu ympäristöstä: Esim. jos ympäristössä vain vähän vaihtelua, periytyvyys kasvaa
- Korkea periytyvyysaste ei tarkoita geneettistä determinismia
- Korkea periytyvyysaste ei tarkoita, että jollain tietyllä geenillä olisi iso vaikutus
→ Ei ole olemassa ”alkoholismigeeniä”!
- Periytyvyysaste ei kerro mitään ryhmien välisistä eroista

Esityksen teemat

- Alkoholiongelmiin ja koulutustason yhteys
- Klassinen kaksostutkimusmenetelmä
- Mikä selittää koulutuksen ja alkoholiongelmiin yhteyttä:
Kaksostutkimusten antia
- Yhteenveto ja pohdintaa

Alkoholiongelmien ja koulutustason periytyvyys

- Alkoholiriippuvuuden periytyvyysaste: 50-70% (Dick et al. 2009; Agrawal & Lynskey 2008)
  - Käytön aloittamisessa ympäristötekijät tärkeämpiä (esim. Rose et al. 2001)
  - Geneettisten tekijöiden merkitys riippuu ympäristöstä (esim. Heath et al. 1989; Koopmans et al. 1999; Rose et al. 2001)
  - Koulutustason periytyvyys hieman matalampi: 30-50% (esim. Baker et al. 1996; Silventoinen et al. 2004; McCaffery et al. 2008; Johnson et al. 2009)
  - Koulutusjärjestelmä vaikuttaa koulutustason periytyvyyteen: Tasa-arvoisemmissa järjestelmissä periytyvyys korkeampi
- Onko matalan koulutustason ja alkoholiongelmien taustalla yhteisiä geneettisiä tekijöitä ja ympäristötekijöitä?

Nuorten kaksosten terveystutkimus (FinnTwin16)

(Kaprio et al. 2002, Rose et al. 1999)

- 5 peräkkäistä kohorttia suomalaisia kaksosia: 1975-1979 syntyneet
  - Osallistumisprosentti lähes 90%
- Kyselylomakkeet 16-, 17- ja 18.5-vuotiaana sekä nuorena aikuisena (n. 25 v.)
- Perusaineistossa n. 2700 kaksosparia sekä vanhemmat ja sisarukset
- Tutkittu terveystottumuksista (päihteet, liikunta, ravinto, seksuaalisuus) asenteita, oireita, persoonallisuustekijöitä, sosiaalisia suhteita ym.
- Nuorten aikuisten kyselyssä keski-ikä 24.5 vuotta (ikähaarukka 23-29 v.)

- Alaotos: 602 kaksosta alkoholiriippuvuuden intensiivitutkimukseen
  - Psykiatrinen haastattelu
  - Neuropsykologinen testaus, EEG-mittaus, DNA
  - Keski-ikä 26.2 vuotta (ikähaarukka 23-30 v.)

Muuttujat

- **Rutgers Alcohol Problem Index (RAPI)** (White & Labouvie 1989)
Alkoholinkäyttöön liittyvät negatiiviset tapahtumat viimeisen 12 kk aikana
  - 22 kysymystä, 4 vastausvaihtoehtoa, Cronbachin alfa=.90
  - Esim. velvollisuuksien laiminlyöminen, käytön jatkaminen vaikka oli luvannut lopettaa, muista asioista luopuminen juomisen seurauksena
  - Intensiiviotoksessa (n=602) korrelaatio alkoholiriippuvuusoireiden kanssa: $r=.63$
- **Maxdrinks:** Suurin vuorokaudessa juotujen alkoholiannosten määrä
  - Intensiiviotoksessa (n=602) korrelaatio alkoholiriippuvuusoireiden kanssa: $r=.50$
- **Koulutustaso** nuoren aikuisen kyselyssä (n=4858)
  - Suoritetut tutkinnot ja kesken olevat opinnot
  - Muunnettiin koulutusvuosiksi (M=13.2, SD=2.5)

Tulokset (Latvala et al. 2011, JSAD)

- Koulutustasolla ja alkoholiongelmilla käänteinen yhteys
- Esim. peruskoulu vs. korkeakoulututkinto:

RAPI: **11.4** (95% CI: 9.3–13.5) vs. **6.4** (95% CI: 5.9-6.8)

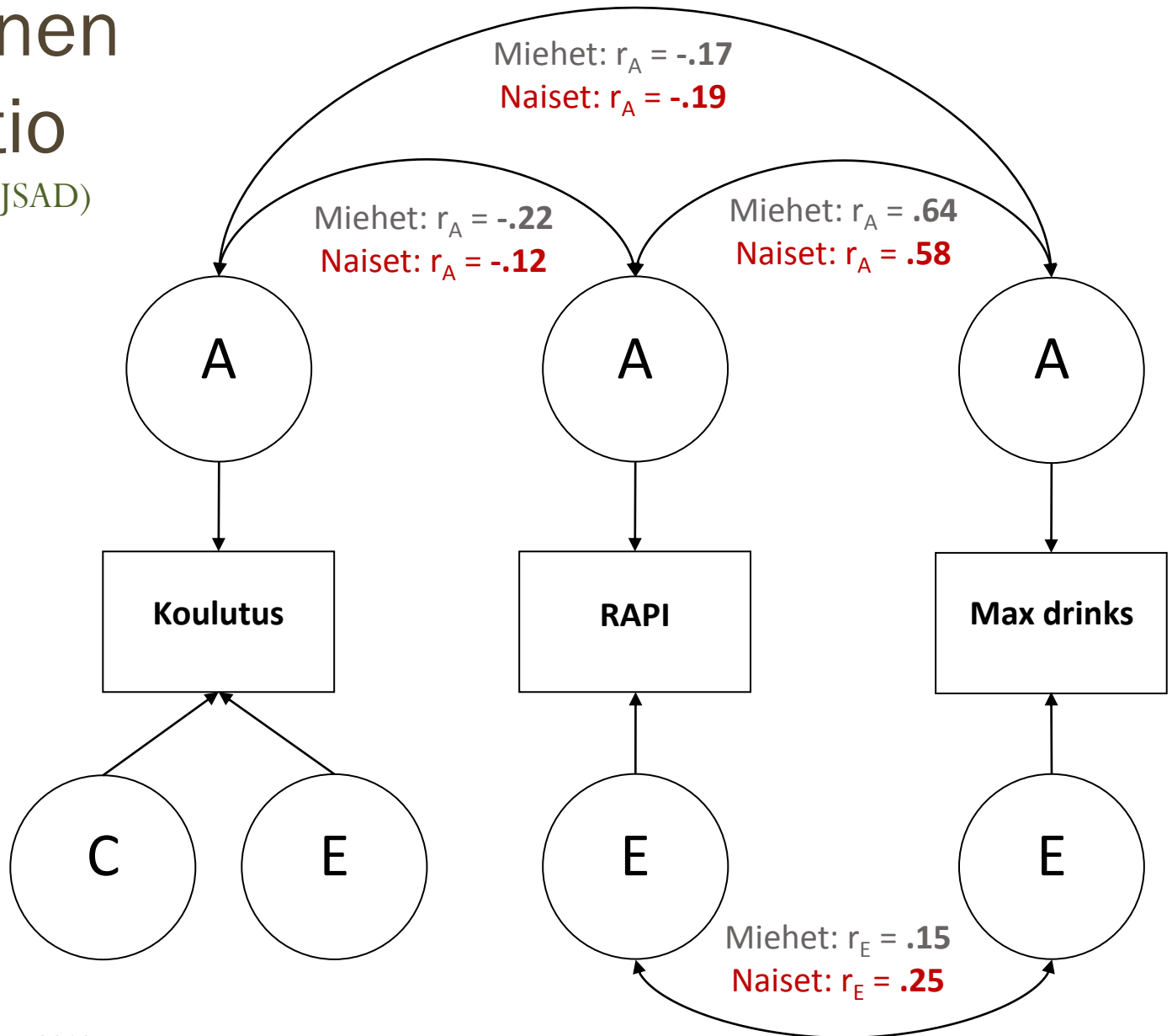
Maxdrinks: **25.0** (95% CI: 22.7-27.3) vs. **20.4** (95% CI: 19.9-21.0)

	Naiset			Miehet		
	A	C	E	A	C	E
Koulutus	.32 (.15-.50)	.30 (.14-.45)	.37 (.33-.43)	.41 (.24-.60)	.28 (.11-.43)	.31 (.26-.36)
RAPI	.48 (.43-.53)	-	.52 (.47-.57)	.48 (.43-.53)	-	.52 (.47-.57)
Max drinks	.44 (.37-.51)	-	.56 (.49-.63)	.45 (.37-.53)	-	.55 (.47-.63)

A: geneettiset tekijät, C: yhteiset ympäristötekijät, E: erottavat ympäristötekijät

Geneettinen korrelaatio

(Latvala et al. 2011, JSAD)

Mitä koulutustaso heijastelee

- Koulutustaso vahvasti yhteydessä kielelliseen kognitiiviseen kyvykkyyteen: korrelaatio suuruusluokkaa -0.60 (Latvala et al. 2009, Addiction; Latvala et al. 2011, Psychol Med)
- Myös alkoholiongelmat yhteydessä heikompaan kielelliseen kyvykkyyteen
- Kielellisen kyvykkyyden periytyvyys: **0.72** (95% CI: 0.61, 0.79)

Kielellisen kyvykkyyden ja alkoholiongelmien geneettiset korrelaatiot FT16-aineistossa (n=594)

	RAPI	Maxdrinks	DSM-III-R riippuvuus
Geneettinen korrelaatio	-0.31 (-0.44, -0.18)	-0.29 (-0.43, -0.16)	-0.20 (-0.34, -0.06)

Esityksen teemat

- Alkoholiongelmien ja koulutustason yhteys
- Klassinen kaksostutkimusmenetelmä
- Mikä selittää koulutuksen ja alkoholiongelmien yhteyttä:
Kaksostutkimusten antia
- Yhteenveto ja pohdintaa

Yhteenvetoa

- Geneettiset tekijät selittävät merkittävän osan yksilöiden välisestä vaihtelusta alkoholiongelmissa ja koulutustasossa nuorilla aikuisilla
- Osa näistä geneettisistä tekijöistä vaikuttaa molempiin ilmiöihin, selittäen siten osan niiden yhteisvaihtelusta
- Koulutustaso heijastelee kognitiivisia kykyjä, joilla on myös käänteinen yhteys ja geneettinen korrelaatio alkoholiongelmiin

Kognitiiviset kyvyt ja alkoholiongelmat

- Heikompi kognitiivinen kyvykkyys on yhteydessä päihdeongelmien riskiin
  - Pitkittäistutkimukset
  - Lapset, joiden vanhemmilla on päihdehäiriö (alkoholisti-isien pojat)
  - Heikompi kielellinen kyvykkyys ennustaa nopeampaa retkahtamista
- Päihdeongelmia ennustaa taipumus tehdä impulsiivisia päätöksiä, jotka ovat pitkällä tähtäimellä epäedullisia
  - Impulsiivisuus vahvasti yhteydessä sekä yleiseen että kielelliseen kognitiiviseen kapasiteettiin
  - Heikompi kognitiivinen kehitys lapsuudessa yhteydessä heikompaan itsehillintään
- Myös ADHD ja antisosiaalinen persoonallisuushäiriö yhteydessä heikompaan kognitiiviseen kapasiteettiin
  - Näiden yhteyksien taustalla myös geneettisiä tekijöitä

Näkökulma polarisaatioon

- Kulttuuritutkimuksen lisäksi tärkeätä pitää mielessä yksilöpsykologinen näkökulma: Sosiaaliset ilmiöt (kuten koulutus) heijastelevat yksilön psykologisia piirteitä (kuten kognitiivisia kykyjä)
- Yksilön psykologisten piirteiden ja taipumusten perusta on sekä geeneissä että ympäristön vaikutuksissa (oppimisessa)

Kiitokset

prof. Jaakko Kaprio, Helsingin yliopisto ja THL

prof. Richard J. Rose, Indiana University

dos. Jaana Suvisaari, THL

dos. Annamari Tuulio-Henriksson, KEHA